

יסודות מגילה

שיעור ראשון

פורים דפרזים ופורים דמוקפין

מקורות

א. מגילת אסתר פרק ט

ב. משנה מגילה ב.; גמ' ב: "כרכים המוקפין... כמחמתן לטבריא"; ה: "ורבי היכי נטע... ותו לא"

ג. רמב"ם הל' מגילה וחנוכה פ"ב הל"ג-ג'יד

ד. ספר המנהגים (לר"א טירנא) פורים "ביום ט"ו... שני הימים"; רמ"א תרצה, ב "וחייב במשתה... וכן נהגו"; ביאור הגר"א שם, ד"ה וחייב; [רמ"א תרצו, ד]

ה. ר"ן א. ד"ה ויש כאן; מאירי ב. ד"ה והמשנה "וחלוקה זו... הנס ועיקרו"

ו. ירושלמי פ"א ה"א ר' חלבו... כרכים בידך"

ספר המנהגים (לר"א טירנא) פורים

ביום ט"ו הוא שושן פורים אין אומריין בו אל ארך אפים ולמנצח וק"ו תחנון וצדקתך צדק. וחייב במשתה ושמחה כמו ביום י"ד, שנאמר: 'את שני הימים האלה'.

ביאור הגר"א תרצה, ב ד"ה וחייב

וחייב במשתה כו'. שנאמר את שני הימים כו'. ד"מ בשם מנהגים. אבל בגמרא ה' ב' משמע דמשתה ושמחה לא קאי אלא אכל אחד ביומו. וע' רש"י שם ד"ה לא נצרכה כו'.

מאירי ב. ד"ה והמשנה

וחלוקה זו שבין כרכים לעיירות גדולות הוא, שבודאי לא נתן המקרא שני זמנים לכרכים או לעיירות, אלא אחד לכל אחד. ומה שאנו נותנין חמשה עשר לכרכים, יצא לנו בגמרא ממה שנאמר במקרא 'על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות עושים את יום ארבעה עשר' וכו'. ומאחר שנשמך יום ארבעה עשר לפרזים שהם בני עיירות שאין מוקפין חומה, למדנו שבני עיירות בי"ד. ומאחר שהפרזים בי"ד, זמן השני שהוא יום חמשה עשר ראוי ליחדו למוקפין. ונראה לי הטעם, שהכרכים לרוב חשיבותם ראוי להם לשמוח בשני הימים, ואם היתה קריאתם בי"ד כבר כלתה השמחה אחר שעבר יום עיקר הנס, אבל כשקורין בט"ו אי אפשר שלא לשמוח קצת ביום י"ד שהוא תחלת הנס ועיקרו כמו שיתבאר. אבל כפרים ועיירות לא הטריתום אלא ליום אחד, והוא יום תחלת הנס ועיקרו.

ירושלמי פ"א ה"א

ר' חלבו ר' חונה בשם ר' חייה רבה: הכל יוצאין בארבעה עשר שהיא זמן קריאתה, לא בא אלא ללמדך שהמצוות נהוגות באדר שני. רבי יוסי ור' אחא הוון יתיבין, א"ר יוסי לר' אחא: לא מסתברא לשעבר, אבל לבא והא תני

מקום שנהגו לקרותה ב' ימים קורין אותה שני ימים. אמר ליה: אוף אנא סבר כן. א"ר מנא: ויאות, אילו מי שקרייה בארבעה עשר וחזר וקרייה בחמשה עשר, שמא אין שומעין לו. אם אומר את כן, שמא נמצאת עוקר זמן כרכים בידך.

בשעה טובה אנו מתחילים את סדרת שיעורי 'יסודות מגילה'. מסכת מגילה עוסקת בשלושה נושאים מרכזיים: מצות קריאת מגילה [פרקים א-ב], קריאת התורה [פרק ג וסוף פרק ד] וקדושת בית כנסת [תחילת פרק ד]. רוב שיעורינו יעסקו בקריאת המגילה ובמצוות ימי הפורים, ולאחר מכן נעסוק בעזרת ה' גם בשני הנושאים האחרים.

יסוד ימי הפורים ומצוותיהם בניצחון היהודים על אויביהם בימי מרדכי ואסתר. כך מתוארים הדברים במגילת אסתר:

ובשנים עשר חדש הוא חדש אדר בשלושה עשר יום בו אשר הגיע דבר המלך ודתו להעשות, ביום אשר שברו איבי היהודים לשלוט בהם, ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשנאיהם... ותאמר אסתר אם על המלך טוב ינתן גם מחר ליהודים אשר בשושן לעשות כדת היום... ויקהלו היהודים אשר בשושן גם ביום ארבעה עשר לחדש אדר ויהרגו בשושן שלש מאות איש, ובבזה לא שלחו את ידם. ושאר היהודים אשר במדינות המלך נקהלו ועמד על נפשם ונוח מאיביהם והרג בשנאיהם חמשה ושבעים אלף, ובבזה לא שלחו את ידם. ביום שלשה עשר לחדש אדר, ונוח בארבעה עשר בו ועשה אתו יום משתה ושמחה. והיהודים אשר בשושן נקהלו בשלשה עשר בו ובארבעה עשר בו, ונוח בחמשה עשר בו ועשה אתו יום משתה ושמחה. [אסתר ט, א-יח]

המגילה מלמדת על הבדל בין שושן הבירה לשאר המקומות: יהודי שושן הבירה נלחמו באויביהם ב"ג וב"ד אדר ונחו בט"ו באדר, ואילו יהודי שאר המקומות נלחמו באויביהם ב"ג באדר ונחו ב"ד בו.

המגילה אומרת כי בשל כך "היהודים הפרזים" מציינים לדורות את יום י"ד באדר:

על כן היהודים הפרזים הישבים בערי הפרזות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב, ומשלוח מנות איש לרעהו. [שם, יט]

המגילה מוסיפה ומפרטת את תקנת מרדכי לקביעת ימי הפורים לדורות:

ויכתב מרדכי את הדברים האלה, וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשורוש הקרובים והרחוקים. לקים עליהם להיות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו, בכל שנה ושנה. כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב, לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים. [שם, כ-כב]

והמגילה חותמת בקבלת ישראל את ימי הפורים:

וקבל היהודים את אשר החלו לעשות, ואת אשר כתב מרדכי עליהם. [שם, כג]

מן הדברים עולה, כי היו שני שלבים בקביעת ימי הפורים: ראשיתו של פורים במנהגם של "היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות", שנהגו באופן ספונטאני ב"ד באדר שמחה, משתה, יום טוב ומשלוח מנות. רק לאחר מכן מרדכי "חוקק" את ימי הפורים וקבע אותם כחובה על כל ישראל.

מפשט הכתובים נראה, כי מרדכי 'הרחיב' את מנהגם של הפרזים – הם ציינו את י"ד באדר בלבד, ואילו מרדכי הוסיף וקבע גם את יום ט"ו באדר. על פי הבנה זו, קביעתו של מרדכי אינה מבחינה בין המקומות השונים, וכך לדורות חובה לעשות שני ימי פורים – "את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו... לעשות אותם ימי משתה ושמחה".

לכאורה, הבנה זו נסתרת מדברי המשנה הפותחת את המסכת:

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.
[משנה ב.]

המשנה מחלקת בין מוקפים לפרזים: פרזים קוראים את המגילה בי"ד ומוקפין בט"ו. והגמרא [ב:]: דורשת את זמנם השונה של הפרזים והמוקפים מן הכתובים:

מנהני מילי? אמר רבא: דאמר קרא 'על כן היהודים הפרזים הישבים בערי הפרזות' וגו' – מדפרזים בארבעה עשר מוקפין בחמשה עשר... ואימא פרזים בארביסר מוקפין בארביסר ובחמיסר, כדכתיב 'להיות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה? אי הוה כתב 'את יום ארבעה עשר וחמשה עשר' כדקאמרת, **השתא דכתיב 'את יום ארבעה עשר ואת יום חמשה עשר' אתא את ופסיק הני, בארבעה עשר והני בחמשה עשר.** ואימא פרזים בארביסר מוקפין אי בעו בארביסר אי בעו בחמיסר? אמר קרא **'בזמניהם' – זמנו של זה לא זמנו של זה.**
[מגילה ב:]

נראה מכך כי פורים של פרזים הוא בי"ד בלבד, ובדומה לכך פורים של מוקפין הוא בט"ו בלבד. וכן נראה מדברי הרמב"ם:

מצות יום ארבעה עשר לבני כפרים ועיירות ויום חמשה עשר לבני כרכים להיות יום שמחה ומשתה ומשלוח מנות לריעים ומתנות לאביונים.
[הל' מגילה וחנוכה פ"ב ה"ד]

על אף מקורות אלו, יש ראשונים מהם עולה כהבנה דלעיל, על פיה י"ד וט"ו מהווים 'ימי משתה ושמחה' בכל המקומות:

וכן אין נופלים על פניהם בי"ד ובט"ו משום דכתיב 'ימי משתה ושמחה'.

[תוס' מגילה ד. ד"ה פסק]

ביום שני אומר על הנסים¹, ואין נופלין, ואפי' רש"י כתב דאין אומרים למנצח ואל ארך אפים לפי שנאמר 'את שני הימים האלה', וכתב 'ימי משתה ושמחה'.

[מנהגי מהר"ל פורים אות ז]

ביום ט"ו הוא שושן פורים אין אומרין בו אל ארך אפים ולמנצח וק"ו תחנון וצדקתך צדק. **וחייב במשתה ושמחה כמו ביום י"ד, שנאמר: 'את שני הימים האלה'.**

[ספר המנהגים לר"א טירנא, פורים]²

שיטה זו מובאת להלכה על ידי הרמ"א:

וחייב במשתה ושמחה קצת בשני ימים, י"ד וט"ו, וכן נהגו. [רמ"א תרצה, ב.]

ועל פיה פוסק הרמ"א כי אבלות אינה נוהגת בפורים בשני הימים:

¹ בהגהות מהר"ל [שם] נאמר על כך: "אנו לא נוהגין לומר על הניסים רק ג' פעמים – ערבית שחרית מנחה".
² דבריו הובאו בדרכי משה [תרצה, ד].

ויש אומרים שאין אבילות נוהג בפורים, לא ב"ד ולא בט"ו, וכן נוהגין. [רמ"א תרצו, ד] ³

נראה לבאר שיטה זו על פי הבחנתו של הגר"ד סולוביצ'יק בין 'יום פורים' לבין 'מצוות היום':

אכן נראה לומר, על פי מה דאיתא בגמ' (ה, ב): 'לאסור את של זה בזה ואת של זה בזה', והיינו דבאמת ב' הימים ד"ד וט"ו דין יו"ט של פורים להם, אלא שלבני העיירות זמן קיום מצוות היום הוא ב"ד ולבני הכרכים זמן קיום מצוות היום הוא בט"ו, אבל לכולי עלמא היום טוב של פורים הוא בשני הימים. [הררי קדם ח"א סי' רלד]

לטענת הגר"ד, דברי המשנה והגמרא דלעיל המחלקים בין הפרזים למוקפין אמורים ביחס לקיום מצוות הפורים בלבד, אך מבחינת 'עיצומו של יום' – ימי הפורים נוהגים בכל המקומות בשני הימים. בשל כך, שני הימים אסורים בהספד והם מוגדרים כ"ימי משתה ושמחה" ⁴.

מן האמור עולות שתי תפיסות בביאור החילוק בין פרזים למוקפין:

א. לפי פשוטת הסוגיה (וכן נראה מדברי הרמב"ם), לבני הפרזים פורים הוא ב"ד ולבני המוקפין הוא בט"ו.

ב. לפי חלק מראשוני אשכנז (וכן פוסק הרמ"א), פורים מתקיים בשני הימים, והחילוק בין פרזים למוקפין הוא רק ביחס למועד קיום מצוות היום.

לפי שתי התפיסות, החילוק הקיים בין פרזים למוקפין אומר דרשני: מדוע נקבע חילוק לדורות בין פרזים למוקפין, כך שלא כל ישראל מקיימים את מצוות הפורים באותו הזמן? ⁵

שאלה זו שואל הרמב"ן:

מה ששינונו כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר כפרים ועיירות גדולות בארבעה עשר. אני תמה מאד, מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם לעשות ישראל אגודות במצוה הזו? ואף על גב דליכא הכא משום לא תתגודדו... מכל מקום לכתחלה למה חלקום לשתי כתות? ועוד היכן מצינו בתורה מצוה חלוקה בכך, והתורה אמרה 'תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם', וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. [רמב"ן מגילה ב.]

כדי לבאר עניין זה, הרמב"ן מחדש כי עיקר הנס נעשה לפרזים בלבד:

וכשעיינתי בכתובים נתיישב לי הענין יפה, לפי שהוא דבר ברור שבזמנו של נס זה כבר נפקדו ישראל ועלו לארץ ברשיון כורש ונתיישבו בעריהם... וכשצוה אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד היו הפרזים והעיירות שאין להם חומה סביב בספק וסכנה גדולה שלא יעלו עליהם אויבים יותר מן המוקפין.

מטעם זה, רק הפרזים התעוררו מעצמם לציין את הנס לדורות:

ולאחר מיכן בשנים הבאות עמדו פרזים ונהוג מעצמן לעשות יום ארבעה עשר שמחה ומשתה ויום טוב, אבל מוקפין לא עשו כלום לפי שהיה הנס גדול בפרזים והיה עליהם הסכנה יותר כדפרישית. וזה שכתוב 'על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות עושים את יום י"ד לחודש אדר שמחה ומשתה', ולא הזכירו כאן מוקפין כלל. [שם]

³ עי' שו"ת מנחת אלעזר [ה"ב סי' ה] המוכיח מכך שאבלות נדחית בשני ימי הפורים, על אף שיש הסוברים שאבלות יום ראשון דאורייתא, כי משתה ושמחה נוהגים בשני הימים מעיקר התקנה. [החכמת אדם] [שער השמחה, קונטרס מצבת משה] חולק על הרמ"א וסובר שאבלות נדחית לבני הפרזים ב"ד בלבד. ובהתאם לשיטתו, החיי אדם [קנה, לה] כותב שניהוגי משתה ושמחה בשני הימים "אינו מדינא כלל וכלל".

⁴ דברי הגר"ד מבוססים על הגמרא [ה]: המלמדת כי שני הימים אסורים בהספד. אמנם, הגר"א [תרצה, ב ד"ה וחייב] רואה בגמרא זו ראייה כנגד שיטה זו, שכן הגמרא לומדת איסור זה ממגילת תענית, ומשמע שהוא אינו נובע מהתקנה המקורית. [נראה ששיטה זו מבארת את דברי הגמרא בדרכו של הראב"ד [כתוב שם' ד.], כי מגילת תענית אינה מחדשת איסור, אלא מלמדת כיצד להבין את התקנה המקורית הכתובה במגילה].

⁵ להבנה הראשונה, השאלה חריפה עוד יותר: מדוע קבעו את פורים בשני מועדים שונים?

רק בשלב מאוחר יותר קבע מרדכי את פורים כמצוה המחייבת את כל ישראל, והוא שמר על ההבחנה בין הפרזים למוקפין:

אחר זמן לאחר שהאיר הקדוש ברוך הוא עיניהם ומצאו סמך מן התורה, עמד מרדכי ובית דינו וראו דבריהם של פרזים שראוי הנס הזה לעשות לו זכר לדורות וקבעו אותו על כל ישראל שכולן היו בספק, וראוי להקדים פרזים למוקפים מפני שהיה נסם גדול ושהם התחילו במצוה תחלה לעשות להם לבדם יום טוב, לפיכך קבעו יום טוב של פרזים ביומן ושיהא מיוחד להם, ושל מוקפים קבעו ביום נוח של שושן. [שם]

על שיטה זו מקשה הר"ן קושיות שונות, והוא מבאר את טעם החילוק בין פרזים למוקפים באופן אחר:

יש לומר, שמפני שהיהודים היושבים בערי הפרזות והיהודים אשר בשושן לא נחו מאויביהם ביום אחד, שהרי היהודים הפרזים נחו בארבעה עשר והיהודים אשר בשושן נחו בחמשה עשר ועשו מאליהם כל אחד ביום מנוחתו משתה ושמחה, לפיכך כשקבעו עליהם יום טוב לדורות קבעוהו לכל אחד ביום שנח בו, והשוו כל הכרכים המוקפים חומה לשושן שאינה מוקפת חומה מפני שבה היה עיקר הנס. [ר"ן א. ד"ה ויש כאן]

לדבריו, החילוק בין פרזים למוקפין נובע מההבדל בין שושן לשאר המקומות בשעת הנס: הואיל ובני שושן נחו רק ביום ט"ו, הכרכין הדומים לשושן מציינים את פורים בט"ו באדר⁶.

מדברי הר"ן נראה כי 'פורים דמוקפין' אינו נופל במעלתו מ'פורים דפרזים'; כעיקרון כל ישראל אמורים לציין את פורים, אלא שהחילוק בין המקומות השונים בשעת הנס גרם לדורות להבדל בין המקומות. לעומת זאת, מדברי הרמב"ן עולה כי עיקרו של פורים הוא ביום י"ד – 'פורים דפרזים', ו'פורים דמוקפין' נופל במעלתו מ'פורים דפרזים'; זו תקנה מאוחרת, על אף שהמוקפים לא עמדו בפני הסכנה כבני הפרזים⁷.

למאירי שיטה שונה בעניין זה:

ונראה לי הטעם, שהכרכים לרוב חשיבותם ראוי להם לשמוח בשני הימים, ואם היתה קריאתם בי"ד כבר כלתה השמחה אחר שעבר יום עיקר הנס. אבל כשקורין בט"ו אי אפשר שלא לשמוח קצת ביום י"ד שהוא תחילת הנס ועיקרו כמו שיתבאר. אבל כפרים ועיירות לא הטריחום אלא ליום אחד, והוא יום תחילת הנס ועיקרו. [מאירי ב. ד"ה והמשנה]

לדבריו, קביעת פורים לבני הכרכים לט"ו נעשתה כדי להעצים את שמחתם – "לרוב חשיבותם ראוי להם לשמוח בשני הימים"⁸, ולכן על ידי שיקראו את המגילה ביום ט"ו הם ישמחו גם בי"ד, "יום תחילת הנס ועיקרו", וגם ביום ט"ו, בו הם קוראים את המגילה.

מדברי המאירי עולה שיטה שונה בהבנת היחס בין שני ימי הפורים, על פיה, פורים של בני הפרזים הוא יום אחד בלבד – בי"ד, ואילו פורים של בני המוקפין הוא יומיים – י"ד וט"ו.

נראה כי הבנה זו עומדת ביסוד דברי הירושלמי, כי בן כרך שקרא את המגילה בי"ד יצא ידי חובה:

רבי חלבו רבי חונה בשם רבי חייה רבה: הכל יוצאין בארבעה עשר שהיא זמן קריאתה.

[ירושלמי פ"א ה"א]

⁶ הר"ן מבאר על פי דברי הירושלמי [פ"א ה"א], כי גדר מוקפין נקבע על פי 'ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון', כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל.

⁷ עי' הררי קדם [סי' ריג] הטוען כי יש לכך השלכה הלכתית, לגבי שעת קביעת 'מוקף בן יומו' – ביום י"ד או ביום ט"ו.

⁸ דבריו עומדים בניגוד גמור לדברי הרמב"ן דלעיל, על פיהם חיוב בני הכרכים בפורים פחות מחיוב בני הפרזים.

לפי הירושלמי, אמנם ט"ו באדר הוא היום שנקבע לקריאת המגילה לבני הכרכים, אך הואיל וי"ד הוא "זמן קריאתה", כלומר זהו עיצומו של יום הפורים, בן כרך שקרא בו את המגילה יצא ידי חובה⁹.

לסיכום: בשיעור עמדנו על קיומם של שני ימי פורים, והצגנו שלוש שיטות בהבנת היחס ביניהם:

- א. לפי חלק מראשוני אשכנז, שני הימים מהווים "ימי משתה ושמחה" לכל ישראל, אלא שיש חילוק בין פרזים למוקפין ביחס למועד קיום מצוות הפורים: בני הפרזים בי"ד ובני המוקפין בט"ו.
- ב. לפי הרמב"ם ורוב הראשונים, פורים של בני הפרזים הוא בי"ד בלבד, ואילו פורים של בני המוקפין הוא בט"ו בלבד.
- ג. לפי המאירי (וכן נראה מהירושלמי), פורים של בני הפרזים הוא בי"ד בלבד, ואילו פורים של בני המוקפין מתקיים בשני הימים, כאשר היום השני הוא היום בו אמורים להתקיים מצוות היום (אך, לפי הירושלמי, הקורא את המגילה בי"ד יצא ידי חובה בדיעבד).

בשולי הדברים ניתן להציע כיוון נוסף בהבנת היחס בין 'פורים דפרזים' ל'פורים דמוקפין'. על פיו, ההבדל בין הפרזים למוקפין אינו רק במועד שנקבע לפורים, אלא 'פורים דמוקפין' שונה במהותו מ'פורים דפרזים'; אלו מעין שני חגים שונים – האחד מציין את הנס שנעשה לכל ישראל, והשני מציין את הנס שנעשה לבני שושן. בני הפרזים מחויבים בחג הראשון, ואילו בני המוקפין מחויבים בחג השני¹⁰.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁹ הפרי חדש [תרפח, א] כותב שהבבלי חולק וסובר כי בני הכרכים אינם יוצאים בי"ד, הואיל ו'זמנו של זה אינו זמנו של זה'. לעומתו, הגר"א [שם, סעי' ד"ה כרך וד"ה כי אם] והפרי מגדים [משבצות זהב שם, ד] פוסקים להלכה כדברי הירושלמי. ¹⁰ על פי הבנה זו ניתן לבאר את דברי הירושלמי [פ"ב ה"ג], כי ניתן להתחייב או להיפטר משני הימים, וכן שבן עיר אינו יכול להוציא את בן כרך; אמנם, אין הכרח בביאור זה, ואכמ"ל.